

MÜSÂ b. EBÜ'L-ÂFİYE

biraktı. Haccâm'ın vekili kendisine ihanet edip tutuklayınca onun davetiyle şehre girerek Fâtımîler adına yönetimi eline aldı (313/925); daha sonra da üç yıl içinde Şâle ve Asîlâ başta olmak üzere İdrîsîler'e ait merkezlerin büyük kısmını zaptetti. 317'de (929) mücadeleyi sürdüren İdrîsî kuvvetlerini Rif dağındaki Hacerünnesr Kalesi'nde kısıran Müsâ, kuşatma altına aldığı kaleyi fethedemeyince bir miktar asker bırakarak oradan ayrıldı. Bu sırada, üç yıl önce Kuzey Afrika'daki Fâtımî yayılmasına karşı harekete geçip 314'te (926) Tanca ve Melîle'yi ele geçiren Endülüs Emevî Hükümdarı III. Abdurrahman, Şîi Fâtımîler'e bir tepki olarak halife ve emîrül'l-mü'mînîn unvanını aldı ve Kuzey Afrika'nın mahallî emîrlerini kendisine itaate çağırdı. İlk önce de Zenâte kabilelerinin yaşadığı bölgede Müsâ'dan daha etkili durumda bulunan Magrâve Emîri Muhammed b. Hazer onun hâkimiyetini tanıdı. Müsâ, III. Abdurrahman'ın bölgede daha güçlü duruma geldiğini görerek aynı yıl içinde Fâtımîler'den ayrılıp elinde tuttuğu Mağrib-i Aksâ'nın kuzeyinde ve Mağrib-i Evsat'ın geniş bir alanında hutbeyi onun adına okuttu (317/929).

318 (930) yılında oğlu Medyen'i Mağrib-i Aksâ valiliğine tayin ettikten sonra Alenkûr üzerine giderek Benî Sâlih Emirliği'ni ortadan kaldıran Müsâ, Endülüs Emevîleri'ne sadakatini göstermek amacıyla Fâtımîler'e bağlı kalmayı sürdüren İdrîsî emîrlerine karşı seferler düzenledi. Önce Tilimsân Emîri Hasan b. Ebû'l-Ayş'ı oradan çıkardı ve sığındığı Arşgûl adasının fethi için III. Abdurrahman'dan yardım istedi; ancak Endülüs'ten gönderilen gemilerle birlikte gerçekleştirdiği kuşatmadan bir sonuç alamayıp geri döndü (319/931). Bu sırada Sebte (Ceuta) emîri, III. Abdurrahman'a itaat ettiğini açıkladı. Sebte'ye yeni bir vali tayin eden III. Abdurrahman orada kuvvetli bir deniz üssü kurulması için emir verdi. Bölgedeki hâkimiyetini tehdit eden bu gelişmeler üzerine Fâtımî Halifesi Ubeydullah el-Mehdî, Müsâ'ya karşı Miknâse emîrlerinden Tâhert Valisi Humeyd b. Yesâl kumandasında bir ordu gönderdi, ağır bir hezimete uğrayan Müsâ, Tesûl'a çekilmek zorunda kaldı. Savaşın ardından Fas'a yönelen Humeyd, Müsâ'nın oğlu Medyen'in korkudan terkettiği şehri ele geçirdi ve yeni bir vali tayin ettikten sonra İfrîkiye'ye döndü. Bu arada, üç yıldan beri Hacerünnesr Kalesi'nde kuşatma altında tutulan İdrîsîler de cesaretlenerek Müsâ'nın bıraktığı kuvvetleri püskürtüp bölgeye gelen Fâtımî birliklerine katıldılar ve onların desteğiyle Fas şehri hariç ata-

larına ait toprakların büyük bir bölümünü geri aldılar.

322'de (934) Ubeydullah el-Mehdî'nin vefatı üzerine Fâtımî valisini öldürüp Fas'a hâkim olan Ahmed b. Bekir el-Cüzâmî tarafından çağırılan Müsâ bölgeyi tekrar Endülüs Emevîleri adına yönetmeye başladı. Ancak ertesi yıl yeni halife Kâim - Biemrilâh'ın gönderdiği ve İdrîsî emîrlerinin de desteklediği Meysûr kumandasındaki Fâtımî ordusuyla savaşı göze alamayıp Âlkây Kalesi'ne sığındı; sonra da sahraya kaçmak zorunda kaldı. Bu mağlûbiyet Müsâ'nın hâkimiyetine ağır bir darbe vurduysa da İbn Haldûn onun Meysûr'un İfrîkiye'ye dönmesinin ardından 325 (937) yılında Tilimsân'ı aldığını ve Mağrib-i Aksâ'da gücünü tekrar arttırdığını söyler (*el-İber*, VI, 178). Ancak Müsâ'nın elinde bundan sonra sadece Âkersîf (Garsîf) ve Alenkûr şehirlerinin kaldığı rivayetleri de vardır (İbn Ebû Zer', s. 86). Müsâ Şevval 326'da (Ağustos 938) vefat etti, 328 (940) veya 341'de (952-53) öldüğü de rivayet edilir. Müsâ'nın hânedanı Yûsuf b. Tâşfin tarafından ortadan kaldırılınca kadar (445/1054) devam etmiştir (*a.g.e.*, a.y.).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hayyân, *el-Muktebes fi târihi'l-Endelûs V* (nşr. P. Chalmeta Gendron – F. Corriente), Madrid 1979, s. 114-119, 257, 261, 290-298, 312-313, 371-374, 413-417; Bekrî, *el-Mesâlik*, II, 748, 773, 808-812, 828; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-mağrib*, I, 199-202, 204-205, 212-214; İbn Ebû Zer', *el-Enisü'l-muṭrib* (nşr. C. J. Tornberg), Rabat 1973, s. 83-87; İbnü'l-Hatîb, *A'mâlü'l-a'lâm* (nşr. Ahmed Muhtâr el-Abbâdî – M. İbrâhîm el-Kettânî), Dârülbeyzâ 1964, s. 216-217; İbn Haldûn, *el-İber*, IV, 39-40; VI, 134-137, 178; İdrîs İmâdüddin, *Târîhu'l-hulefâ'i'l-Fâtımiyyîn bi'l-Mağrib: el-Kısmü'l-hâş min kitâbi 'Uyûni'l-aḥbâr* (nşr. Muhammed el-Ya'lâvî), Beyrut 1985, s. 232, 263; Selâvî, *el-İstikşâ*, I, 182-191; Seyyid Abdülazîz Sâlim, *el-Mağribü'l-kebir*, Beyrut 1981, II, 611-618; Hasan İbrâhîm, *İslâm Tarihi*, IV, 71-73; J. D. Latham, "Müsâ b. Abî'l-Âfiya", *El'* (İng.), VII, 641-642.

İBRÂHİM HAREKÂT

MÜSÂ el-HÂDÎ

(bk. HÂDÎ-İLELHAK).

MÜSÂ İZNIKÎ

(ö. 838/1434-35 [?])

Osmanlı âlimi.

Künyesi Ebû'l-Fazl, babasının adı Hacı Hüseyin, dedesinin adı İshâ'dır. Eserlerindeki İznîkî nisbesinden ve ilişkide bulunduğu âlimlerle devlet adamlarından hare-

ketle İznîk'te doğduğu, eğitimini burada tamamladığı ve ilmî faaliyetlerini Bursa çevresinde yürüttüğü söylenebilir. Rûmî ve Sûfî nisbeleriyle de anılmıştır. Aralarından Çandarlı İbrâhîm Paşazâde Mehmed, Timurtaş Paşazâde Umur Bey ve Emîr Sultan'ın yer aldığı bazı devlet adamlarından ilgi görmüştür. Müsâ İznîkî'nin vefat tarihi kaynaklarda 833 (1430), 838 olarak ve 850 civarı (1446) şeklinde verilmektedir. *Enfesü'l-cevâhir* adlı eserinin müellif hatı sayılan nüshasında kitabın 838 (1434-35) yılında telif edildiğine dair bilgi dikkate alındığında ölüm tarihinin en erken 838 (1434-35) olabileceği anlaşılar (Özdemir, s. 12, 21). Kabri İznîk'te bulunmakla birlikte yeri bilinmemektedir. Müsâ İznîkî'nin eserleri kendisinin tasavvufi bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir. Onun Türkçe'nin bir ilim dili olması için çalışanlar arasında önemli bir yeri vardır.

Eserleri. A) Telif Eserleri. 1. Münebbî-hü'r-râkûdîn. Tasavvuf ve ahlâka dair olan eser sade bir Türkçe ile yazılmış olup *Tarîkâ Sözlüğü* için taranan eserler arasında yer almış ve Türk Dil Kurumu'nun 70. kuruluş yıl dönümü anısına Paşa Yavuzarslan'ın tahkikiyle neşredilmiştir (I-II, Ankara 2002). **2. Kitâbü'l-Mi'râc.** Süleymaniye Kütüphanesi'nde nüshaları olan bu Arapça eser (Denizli, nr. 316/2; Yazma Başlıklar, nr. 1277/3) Hikmet Özdemir tarafından *Mi'râc* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir (İstanbul 1984).

B) Tercümeleri. 1. Terceme-i Tefsîr-i Ebû'l-Leys. Ebû'l-Leys es-Semerkindî'nin *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-Kerîm* adlı eserinin tercümesidir. İznîkî'nin böyle bir tercümesinin olduğu kabul edilmekteyse de kütüphanelerde ona nisbetle yer alan nüshaların (bu nüshalar için bk. Özdemir, s. 75-97) hemen tamamının Ahmed-i Dâî'ye ait olduğu ileri sürülmüştür (Ertaylan, s. 146; Demir, s. 477). Diğer taraftan bazı nüshaları inceleyerek *Terceme-i Tefsîr-i Ebû'l-Leys* ile *Enfesü'l-cevâhir*'in aynı eser olduğunu söyleyen müellifler de vardır (Hüsnü, III [1935], s. 180 vd.). Müsâ İznîkî'ye nisbetle *Ebû'l-Leys es-Semerkindî Tefsirinin Tercümesi* adıyla tıpkıbasım olarak yayımlanan nüshanın da (I-II, İstanbul 1983) ona aidiyeti şüphelidir. Mehmet Karadeniz bu eseri sadeleştirerek *Tefsîrü'l-Kur'ân* ismiyle neşretmiştir (I-VI, İstanbul 1993). **2. Enfesü'l-cevâhir.** Ali b. Muhammed el-Hâzin'in *Lübâbü't-te'vîl fi me'ânî't-tenzîl* adlı tefsirinin tercümesidir. Hikmet Özdemir'e göre *Enfesü'l-cevâhir*, Ebû'l-Leys es-Semerkindî ile Hâ-

Müsâ İznîkî'nin *Münebbihü'r-râkîdîn* adlı eserinin ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Serez, nr. 1583)

zin'in tefsirlerinden faydalanılarak hazırlanmış bir eserdir. İstanbul kütüphanelerinde *Enfesü'l-cevâhîr* adıyla yer alan tefsirleri inceleyen Ziya Demir ise bunların Ahmed-i Dâî'ye ait Ebû'l-Leys es-Semerkandî tefsirinin tercümesi olduğunu ortaya koymuştur (*Osmanlı Müfessirleri*, s. 467-468). İsmail Hakkı Ertaylan daha önce benzer bir kanaati ifade etmişti (*Ahmed-i Dâî*, s. 140-141). *Enfesü'l-cevâhîr*'e ait olduğu kuvvetle muhtemel tek nüsha Bursa Ulucamii Kütüphanesi'nde iken (Umumi, nr. 435-436) Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi'ne (Genel, nr. 1918-1919) nakledilmiş, 1953'te Millî Eğitim Bakanlığı'nın emriyle Ankara'ya alınmış ve 1954 yılında kütüphane kayıtlarından düşülmüştür; kitabın âkıbeti bilinmemektedir (Demir, s. 468). *Enfesü'l-cevâhîr*'e ait olduğu söylenen başka nüshalar da vardır (meselâ bk. Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 3163, 3164; Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 3549-3551; TSMK, Hazine, nr. 21, Bağdat Köşkü, nr. 42, Revan Köşkü, nr. 187). **3. Terceme-i Faslı'l-hitâb.** Muhammed Pârsâ'nın tasavvuf ve ahlâka dair Farsça *Faşlû'l-hitâb* adlı kitabının tercümesi olup eser üzerinde Murat Küçük yüksek lisans çalışması yapmıştır (*Müsâ bin Hâcî Hüseyin*

İznîkî, Terceme-i Faslı'l-Hitâb Giriş-İnceleme-Metin-Dizin, 1996, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü). **4. Terceme-i Kısas-ı Enbiyâ.** Sa'lebî'nin *Arâ'isü'l-mecâlis fi kıssaşî'l-enbiyâ*' adlı eserinin tercümesi olup I. cildine ait iki nüsha Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Şazeli Tekkesi, nr. 126; Yozgat, nr. 431). **5. Terceme-i Hısnü'l-hasîn fi menheci'd-dîn.** İbnü'l-Cezerî'nin *el-Hısnü'l-ḥaşîn min kelâmi seyyidi'l-mürselîn* adlı kitabının tercümesidir (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 626). Mütercimim 102 beyitlik bir mukaddime yazdığı eser üzerinde Paşa Yavuzarslan yüksek lisans tezi hazırlamıştır (*Müsâ bin Hâcî Hüseyin el-İznîkî Terceme-i Hısnü'l-Hasîn fi Minheci'd-dîn: Giriş-İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin*, 1993, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü). **6. Zâdül-ibâd** (Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 635). Ebû Bekir b. Muhammed es-Seylânî'nin dua ve evrâdın faziletlerine dair *Necâtü'z-zâkirîn* adlı Farsça eserinin tercümesidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsâ İznîkî, *Münebbihü'r-râkîdîn*: *Uyurları Uyardurucu* (nşr. Paşa Yavuzarslan), Ankara 2002, neşreden giriş, I, 1-6, 14-23; *Osmanlı Müellifleri*, II, 13-14; a.mlf., "Tarih ve Âsâr-ı Atıka: Musa Bin Hacı Hüseyin İznîkî", *TY* (Latin harfleriyile), VI/10 (1914), s. 377; *Hediyetü'l-ârifîn*, II,

480; İsmail Hikmet Ertaylan, *Ahmed-i Dâî: Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1952, s. 140-146; Karatay, *Türkçe Yazmalar*, I, 6; Tarama Sözlüğü, Ankara 1963, I, Giriş, s. XXIV, LV; Sezgin, *ĞAS*, I, 446; Mehmed Fuad Köprülü, "Anadoluda Türk Dil ve Edebiyatının Tekâmülüne Umumi Bir Bakış", *YT*, I/5 (1933), s. 379; Hikmet Özdemir, *Musa b. Hacı Hüseyin el-İznîkî -Hayatı ve Eserleri* (doktora tezi, 1980), AÜ İlahiyat Fakültesi Türk-İslâm Edebiyatı Anabilim Dalı; Ziya Demir, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları -Kuruşstan X/XVI. Asrın Sonuna Kadar-* (doktora tezi, 1994), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 467-468, 475, 477; Hüsnü, "İbni Arabşah", *TM*, III (1935), s. 174-182; Joseph Schacht, "Abul-Layth Samarqandî", *EP* (İng.), I, 141.

M. KÂMİL YAŞAROĞLU

MÜSÂ el-KÂZİM

(موسى الكاظم)

Ebû'l-Hasen Müsâ el-Kâzım
b. Ca'fer es-Sâdık
b. Muhammed el-Bâkır
(ö. 183/799)

İsnâaşeriyye'nin yedinci imamı.

7 Safer 128 (8 Kasım 745) tarihinde Medine yakınındaki Ebvâ'da doğdu. Annesi Hamîde (Humeyde) bint Sâid el-Berberiyye'dir. Hayatının ilk devresini Medine'de babası Ca'fer es-Sâdık'ın yanında geçirdi. Öğrenimiyle ilgili bilgiler son derece sınırlı olmakla birlikte babasından ve Abdülmelek b. Kudâme el-Cumahî'den rivayette bulunduğu bilinmektedir. en-Nefsüzzekiyye diye bilinen Muhammed b. Abdullah el-Mehdî'nin 145 (762) yılında Abbâsî Halifesi Mansûr'a karşı başlattığı isyan hareketine baba bir kardeşi Abdullah el-Eftah'la birlikte katıldığı nakledilir (Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, s. 277). Babasının 148'de (765) vefatı üzerine imâmet konusunda ortaya çıkan farklı görüşlerden kendi imâmeti dışındaki iddiaları reddetmiş, aralarında Ca'fer es-Sâdık'ın yakın çevresinden Hişâm b. Sâlim el-Cevâfîkî, Ebû Ya'fûr Abdullah, Ebû Ca'fer el-Ahvel, Ubeyd b. Zürrâre b. A'yen, Cemîl b. Derrâc, Ebân b. Tağlib ve Hişâm b. Hakem gibi ileri gelenlerin de bulunduğu bir grubun desteğiyle imâmetini ilân etmiştir. Rakibi Abdullah b. Ca'fer'in ölümünden sonra Futahiyye (Ef-tahiyye) diye anılan mensuplarının büyük bir kısmı ile İsmâiliyye'yi teşkil edecek grupların dışında kalanlar zaman içinde Müsâ el-Kâzım'ın imâmetini benimsemiştir (Sa'd b. Abdullah el-Kummî, s. 79-89; Nevbah-tî, s. 57-67).

Abbâsîler'e karşı barışçı bir politika izleyip daha çok ibadet ve takvâya yönelen